

УДК 343.37(477)

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.12.47>**Аліна Юрченко,**

канд. юрид. наук,

доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності

Університету державної фіскальної служби України

Ігор Рачок,

здобувач вищої освіти магістерського рівня

Університету державної фіскальної служби України

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТУ ВЧИНЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ ОРГАНІЗОВАНИМИ ГРУПАМИ

Стаття присвячена дослідженню проблематики встановлення факту вчинення економічних злочинів організованими групами. Актуальність статті зумовлена необхідністю наукового опрацювання питань кримінального процесуального, криміналістичного й оперативно-розшукового забезпечення процесу діяльності суб'єктів розкриття й розслідування злочинів, скоєних організованими групами та злочинними організаціями.

Діяльність правоохоронних органів відбувається на тлі складних економічних і суспільно-політичних процесів в Україні. Злочинність перетворилася на одну з основних причин соціальної напруженості в суспільстві. Кількісні зміни злочинності супроводжуються підвищенням ступеня криміналізації суспільства, консолідацією злочинних спільнот, інтеграцією загальнокримінальної та економічної злочинності, посиленням злочинної спеціалізації та іншими негативними обставинами.

З метою вирішення одного з найбільш пріоритетних завдань держави – захисту прав, свобод та інтересів особи шляхом приборкання кримінального насильства й організованої злочинності – виникає необхідність пошуку нових форм і методів розкриття й розслідування злочинів, створення нових теоретичних розробок у криміналістиці, кримінальному процесі, оперативно-розшуковій діяльності, здатних позитивно впливати на практику.

В Україні організована злочинність є одним із основних дестабілізуючих чинників суспільного розвитку суспільства. Її масштаби становлять реальну загрозу процесу становлення демократичної держави, успішного здійснення соціально-економічних та інших реформ, що проводяться в країні.

Автори в статті дослідили динаміку виявлення й реєстрацію тяжких та особливо тяжких злочинів, скоєних організованими групами та злочинними організаціями. Суб'єкти організованої злочинної діяльності маскують наслідки злочинної діяльності, здійснюють активну протидію діяльності з розкриття й розслідування злочинів. Таку протидію варто розглядати як реакцію кримінального середовища на діяльність держави щодо захисту життя, здоров'я і свобод громадян, інтересів суспільства й держави.

З огляду на особливості групової злочинної діяльності, суспільну небезпеку організованих груп і злочинних організацій, законспірований характер їхньої діяльності, правоохоронні органи змушені використовувати в боротьбі із цими явищами як гласні, так і негласні засоби й методи. У цьому разі першочергового значення набуває криміналістичне й оперативно-розшукове забезпечення діяльності суб'єктів розкриття та розслідування злочинів цієї категорії. Ця проблема, на наш погляд, повинна бути досліджена з позиції як криміналістики, кримінального процесу, так й оперативно-розшукової діяльності й кримінального процесу.

Ключові слова: злочин, суб'єкт злочину, оперативний працівник, потерпілий, оперативна інформація.

Постановка проблеми. Розкриття й розслідування економічних злочинів, які вчиняються організованими групами, починається з встановлення самого факту вчинення злочину. У практиці правоохоронних органів, а також у спеціальній літературі під розкриттям злочину прийнято розуміти вирі-

шення головних завдань досудового розслідування – встановлення події злочину й осіб, винних у його скоєнні.

У правовій науці єдиного поняття розкриття злочину немає, тому автори багатьох наукових робіт по-різному трактують це поняття в кримінальному процесуальному,

оперативно-розшуковому та криміналістичному аспектах [1, с. 321; 2, с. 6].

Проблеми розкриття й розслідування злочинів, скоєних організованими групами та злочинними організаціями, досліджувалися багатьма вітчизняними й зарубіжними вченими в галузі криміналістики, кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності. Найбільша увага цим питанням приділялася в працях Б.В. Волженкіна, Я.Л. Гілінського, В.О. Глушкова, А.І. Гурова, Н.О. Гурорової, А.І. Долгової, В.М. Дрьоміна, О.О. Дудорова, С.О. Єфремова, А.П. Закалюка, О.Г. Кальмана, Н.С. Карпова, О.В. Козаченка, В.П. Корж, Н.Ф. Кузнецової, Д.Г. Кулика, Н.А. Лопашенко, О.М. Литвака, В.В. Лунєєва, І.В. Озерського, В.І. Осадчого, В.М. Поповича, Є.Л. Стрельцова, В.Я. Тація, О.В. Топільської, А.П. Тузова, В.О. Тулякова, В.Ф. Ущановського, М.І. Хавронюка, В.І. Шульги, Н.П. Яблокова, А.М. Яковлева, А.Н. Ярмиш та ін. Однак, з огляду на особливу суспільну небезпеку й поширеність злочинів, скоєних організованими групами та злочинними організаціями, варто визнати, що наукова й практична розробка цієї проблеми не завершена.

Метою статті є всебічне теоретичне вивчення основ установлення факту вчинення економічних злочинів організованими групами.

Виклад основного матеріалу. Основними початковими слідчими (розшуковими) діями при розслідуванні економічних злочинів, які вчиняються організованими групами, які є головним засобом інформації про вчинений злочин, є допит потерпілого або свідка й огляд місця події. У криміналістичній практиці допиту присвячено багато досліджень, тому ми зупинимося лише на питаннях, пов'язаних зі встановленням факту вчинення економічного злочину групою злочинців.

Як правило, показання потерпілого при групових злочинах є одним із основних джерел доказів і посідають самостійне місце в системі доказів. Вони мають багато спільних рис із показаннями свідків, однак не можуть ототожнюватися з ними або розглядатися як їх різновид. Від показань свідків показання потерпілого відрізняються за своїм суб'єктом, за процесуальною природою та за змістом. Ці свідчення даються особою, якій заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду і яка за своїм процесуальним становищем є учасником процесу. Потерпілий наділений правами, що забезпечують йому можливість домагатися задоволення своїх законних інтересів, порушених злочинцем.

Однак, на жаль, варто констатувати, що довіра потерпілих від злочинів до державних органів стрімко падає. Законодавча політика останніх років була не на боці потерпілого: концепція судової реформи, по суті, ледь згадала про жертву злочину; законодавчі новели, прийняті за останні 8 років, в основному спрямовані на зміцнення правового статусу обвинуваченого. Тому важливим фактором у розслідуванні злочину є правосвідомість потерпілого, його ставлення до злочину та злочинців. Від того, наскільки потерпілий хоче й готовий допомогти слідству, часто залежить повнота, достовірність і точність його показань. Слідчому та оперативному працівнику важливо враховувати ці фактори при встановленні факту вчинення групового злочину й проведення подальших слідчих (розшукових) та оперативно-розшукових дій.

Особливістю допиту потерпілого від злочину, який учинено організованою групою, є не лише встановлення самого факту злочину та кількості його учасників, а й конкретизація дій кожного з них. При допиті потерпілого варто з'ясувати кількість осіб, які брали участь у скоєнні групового злочину; хто з групи керував діями співучасників на місці скоєння злочину й у чому полягало це керівництво; конкретні дії кожного з них; прикмети злочинців, як вони називали один одного, чи вживали прізвиська, жаргонні слова, вирази; зміст розмови, що відбулася між ним і злочинцями; чи не було на місці події інших осіб, які не брали участі в скоєнні злочину, але спостерігали за ним збоку; чи володіють злочинці інформацією про спосіб життя, зв'язки, матеріальну забезпеченість потерпілого, і хто, на його думку, міг їх інформувати про це. Залежно від обставин у кожному конкретному випадку слідчий повинен з'ясувати події, що передували злочину; спосіб життя й соціальне становище потерпілого та його близьких тощо.

Тактика допиту потерпілих у групових справах повинна враховувати психологію потерпілих. Загальним для психології всіх типів потерпілих є об'єктивна можливість давати показання, що відображають дійсний хід злочину та характеризують особистість злочинців. При цьому на об'єктивність показань впливають дві групи чинників: зовнішня ситуація, пов'язана з особливостями сприйняття потерпілим злочинних подій; суб'єктивні чинники, зумовлені особливостями його особистості й пережитим ним становищем.

На психологію потерпілого та його поведінку на досудовому розслідуванні впливають факт заподіяння йому або його близьким

моральної, фізичної або майнової шкоди; роль самого потерпілого в скоєнні злочину, характеристика його особистості, інтереси, які він переслідує на досудовому розслідуванні; ступінь знайомства зі злочинцями та його ставлення до них; зв'язки й оточення самого потерпілого.

У практиці розслідування злочинів, скоєних організованими групами, зустрічаються випадки, коли потерпілі самі намагаються приховати від органів дізнання та слідства факт скоєння злочину.

М.К. Камінський звернув увагу на те, що приховування злочину з боку потерпілого можна очікувати в трьох випадках: коли злочин має ганебний характер, що свідчить, наприклад, про такі якості потерпілого, як жадібність, нечесність, боягузтво тощо; коли розкриття злочину загрожує кримінальною відповідальністю самому потерпілому; з метою зведення потерпілим серед злочинців-рецидивістів особистих рахунків або охорони групових інтересів осіб цієї категорії [3, с. 94]. Ці обставини необхідно враховувати при встановленні факту вчинення групового злочину. Розкриття групових злочинів значною мірою залежить від здатності оперативних співробітників спонукати потерпілих до дачі правдивих показань. Тут, на наш погляд, необхідно передусім розглянути проблему психологічної підготовки оперативних співробітників, які використовують різні методи спонукання потерпілих до дачі правдивих показань. При цьому варто мати на увазі, що психологічна підготовка включає не тільки формування певних особистих якостей, а й професійну підготовку, яка визначає високий ступінь знань і вмінь оперативного працівника.

Говорячи про психологічну підготовку оперативного працівника, доцільно виділити таке:

- товариськість, вміння й бажання спілкуватися з людьми;
- спостережливість, що дає змогу відзначити навіть найменше відхилення й реакції в тоні, міміці, жестикуляції опитуваної особи;
- психологічна стійкість ф впевненість у своїх силах, вміння протистояти протидії й незацікавленості потерпілого в дачі показань.

Така якість, як психологічна впевненість оперативного працівника, багато в чому визначається його професійною кваліфікацією. У зв'язку з цим на перший план висувуються знання:

- класифікації психологічних типів особистості й вміння використовувати ці знання при спілкуванні з людьми;

– широкого кола проблем, інтересів, захопленнь різних соціальних груп населення та вміння використовувати ці знання в процесі встановлення психологічних контактів;

– основ загальної та оперативно-розшукової психології, вміння застосовувати ці знання для подолання психологічних бар'єрів у опитуваних потерпілих, схиляння їх до повідомлення інформації, що становить інтерес [4, с. 95–112].

Сукупність зазначених знань і вмінь у поєднанні з вихованням і виробленням необхідних особистісних якостей створюють необхідні передумови для успішного досягнення оперативно-тактичної мети – спонукання потерпілих від злочинців до дачі правдивих показань.

Крім цього, досягнення зазначеної мети залежить від таких обставин:

– особливості особистості потерпілого – його зацікавленості в дачі показань, можливість і мотиви протидії оперативному працівнику, бажання зберегти в таємниці від оточуючих факт злочину;

– обраний спосіб отримання показань – метод переконання, здійснення в рамках режиму законності психологічного тиску на потерпілого тощо.

Практична діяльність як оперативних працівників, так і слідчих свідчить про те, що встановлення, зокрема, факту вчинення групових злочинів багато в чому залежить від позиції потерпілих, від вміння співробітників правоохоронних органів спонукати потерпілих до подачі заяви про вчинений злочин і дачі правдивих показань. При цьому слідчі та оперативні працівники повинні мати відповідну психологічну підготовку, урахувати психологічний стан і мотивацію поведінки потерпілого, тактично правильно сформувавши його тверду позицію на дачу правдивих показань.

Крім допиту потерпілих і свідків, інформацію про вчинений груповий злочин можна отримати при огляді місця події. Кваліфікований огляд за участю фахівця може допомогти встановити додаткові відомості про вчинений злочин і його учасників.

Загальні завдання, що стоять перед оглядом місця події, – це з'ясування обставин випадку, виявлення й збору доказів, закріплення та дослідження слідів, збір пошукової експрес-інформації з метою якнайшвидшого встановлення особи злочинця. Важливо передусім своєчасно й обґрунтовано висунути версію про вчинення розслідуваного злочину саме групою осіб. Інформація, яка свідчить про це, може бути отримана в ході огляду місця події та в результаті подаль-

ших експертних досліджень вилучених при огляді речових доказів.

Ретельне вивчення всієї сукупності ознак, які виявлені під час огляду місця події та вказують на вчинення злочину групою осіб, забезпечує отримання досить обґрунтованих висновків про кількість учасників. Однак і відсутність таких ознак у принципі не відкидає групового злочину. Деякі з членів організованої групи можуть безпосередньо не брати участі в його скоєнні, а виконувати інші ролі.

Значну роль у встановленні факту вчинення економічних злочинів організованими групами відіграє оперативна інформація, що отримується в ході проведення оперативними працівниками оперативно-розшукових заходів. Як правило, оперативна інформація містить відомості не лише про факти групових злочинів та осіб, які їх учинили, а й про потерпілих, свідків і всіх тих, хто причетний до скоєння злочину. При цьому можуть існувати дві ситуації. В одному випадку про вчинення злочину організованою групою стає відомо до моменту внесення відомостей до ЄРДР, а в іншому – оперативна інформація надходить під час досудового розслідування в результаті здійснення оперативно-розшукових заходів.

Зазначені ситуації пов'язані з особливостями використання оперативної інформації при розслідуванні злочинів. Результати оперативно-розшукової діяльності можуть бути використані для підготовки та здійснення слідчих (розшукових) дій, можуть слугувати приводом і підставою для внесення відомостей до ЄРДР, а також використовуватися в доказуванні по кримінальних провадженнях відповідно до положень кримінального процесуального законодавства України, яке регламентує збір, перевірку та оцінку доказів. Разом із тим необхідно відзначити, що оперативно-розшукова робота при вивченні й документуванні організованої злочинної діяльності повинна бути не лише тактичною, а й стратегічною та аналітичною [5, с. 46]. У цій розвідувальній роботі оперативні працівники повинні не тільки тактично правильно застосовувати різні оперативно-розшукові заходи, а й вирішувати стратегічні розвідувальні завдання:

- визначати майстерно замасковані та приховані ознаки організованої злочинної діяльності;
- розпізнавати спрямованість діяльності досліджуваної організованої групи;
- розбиратися в її структурі, чисельності;
- установлювати тих її учасників, яких можна використовувати як конфідентів;

– прогнозувати можливі злочинні акції з метою запобігання їм і припинення їх;

– виявляти такі дані про досліджувану організовану групу, які сприяли б не лише викриттю та покаранню її активних членів, а й повному припиненню її кримінальної діяльності.

Оперативні працівники в процесі тривалої розробки діяльності організованої групи повинні продумати систему накопичення розвідувальної інформації, уміти вибрати момент для своєчасної передачі слідчим тієї частини зібраної розшукової інформації, яка може бути реалізована слідчим шляхом. Це дасть змогу своєчасно розпочати розслідування на основі порівняно свіжої інформації, створити слідчо-оперативну групу, окреслити конкретний план розслідування.

У правильному виборі зазначеного моменту оперативним працівникам може допомогти спільна слідча та оперативна оцінка зібраної розшукової інформації. У зв'язку з цим оперативним працівникам у ході розробки діяльності організованих груп доцільно підтримувати постійний зв'язок зі слідчими або прокурорами, які здійснюють нагляд за оперативно-розшуковою діяльністю.

Варто особливо відзначити, що передача частини оперативно-розшукової інформації слідчим органам не повинна припиняти розвідувальну роботу або знижувати її темпи. Цей збір повинен тривати до кінця слідства, а іноді збір інформації доцільно продовжувати й у ході досудового розслідування (особливо коли організована група ще продовжує функціонувати). Відомості про організовані групи повинні накопичуватися постійно, щоб свого часу вони могли бути затребувані в процесі розслідування.

Практична цінність і важливість зазначеної розвідувальної роботи й можливість її використання багато в чому залежать від якості документування проведеної оперативно-розшукової роботи. Однак тривалий час у юридичній літературі ведуться дискусії з приводу того, чи варто визнавати фактичні дані, отримані оперативно-розшуковим шляхом, доказами й за яких умов. Одні автори взагалі заперечують таку можливість. Так, за твердженням Л.М. Корнєєвої, відомості, отримані з оперативного джерела, стають доказами, якщо вони будуть підтверджені процесуальним шляхом – допитами, оглядом, обшуком, тобто отримані з визначеного законом джерела [6, с. 146]. Цей висновок конкретизує В.Л. Дорохов: «Предмети й документи, виявлені оперативним шляхом, можуть розглядатися як докази лише остільки, оскільки після їх юридичного виявлення здійснено їх

процесуальний збір, у ході якого до них був повністю застосований режим, що визначає допустимість речових і письмових доказів» [7, с. 233]. Підтримуючи висловлену точку зору, на наш погляд, варто зазначити, що процесуального збору фактичних даних не відбувається й у цьому немає необхідності. У цьому разі змісту надають певної форми – фактичним даним, отриманим оперативно-розшуковим шляхом, надають процесуальної форми.

Однак оперативно-розшукова інформація залишається змістом оперативних джерел, які в кримінальному провадженні не фігурують. Це не означає, що наданням змісту форми ігнорується перевірка її достовірності та оцінки. Навпаки, у результаті таких дій оперативно-розшукова інформація набуває нової якості, а процесуальний порядок її оформлення створює гарантії достовірності й об'єктивності. Як зазначає С.С. Овчинський, «вона при першій-ліпшій нагоді підтвердження виконує свою найважливішу функцію – указує на факти, які повинні стати доказами, на їх джерела та раціональні тактичні прийоми отримання судових доказів» [8, с. 32].

Співвідношення фактичних даних із доказами може, на нашу думку, розумітися однозначно: набуваючи форми, передбаченої для відповідних випадків загальноправовою процесуальною формою, вони стають доказами, тобто фактичні дані є базою для отримання доказів. Разом із тим не всі фактичні дані стають доказами, вони можуть не відповідати вимогам, що пред'являються законом до останніх. Крім того, «прийоми та засоби виявлення доказів повинні задовольняти загальним вимогам, обумовленим спільністю процесів виявлення доказів. Ці загальні вимоги належать до змісту, умов застосування прийомів, засобів, правил поведіння з доказами, забезпечення достовірності одержуваних при їх застосуванні результатів. До таких загальних вимог належить також і єдність правових підстав застосування прийомів і засобів виявлення доказів, тобто наявність загальної для них системи встановлених законом і підзаконними актами принципів і правил, що визначають умови допустимості, характер і зміст, цілі й порядок застосування цих засобів і прийомів особою, яка бере участь у процесі виявлення доказів» [9, с. 51].

Водночас фактичні дані й докази – це результати одного процесу пізнання, пізнання такого явища матеріального світу, як злочин. Якщо злочин скоєно, він уже існує в матеріальному світі й об'єктивно може бути пізнаний. Предмети, учасники, очевидці

події, виступаючи носіями його відображень, стають потенційно готовими до того, щоб у рамках процесу пізнання виступати як джерела відображення оригіналу. Однак якщо пізнання в широкому сенсі слова є отриманням будь-яких знань про ті чи інші предмети і явища, то доказування полягає в обґрунтуванні встановлених положень, у створенні, іншими словами, умов для пізнання тих обставин іншими особами. Доказування є завжди комунікативним, тобто воно забезпечує перехід знань від однієї особи до іншої, звернене до третіх осіб, тоді як пізнання може замкнутися на суб'єкті пізнання [10, с. 22].

Висновки

З вищевикладеного матеріалу ми можемо стверджувати, що отримання фактичних даних оперативно-розшуковими апаратами й доказування в ході досудового розслідування – це процеси пізнання, спрямовані на пізнання одного явища – злочину, і мета в них одна – досягнення істини. Необхідно пам'ятати що, як правильно зазначив В.П. Ілларіонов, «боротьба зі злочинністю з використанням сил, засобів і методів ОРД в сучасних умовах усе більше набуває характеру протиборства двох сторін, у якому вирішальне значення нерідко мають дії конкретних особистостей».

Загалом для встановлення факту вчинення економічного злочину організованою групою слідчий повинен використовувати всі можливі джерела отримання інформації про це діяння, здійснювати аналіз вихідних даних, що дасть змогу правильно оцінити наявну слідчу ситуацію, визначити завдання розслідування, висунути версії. Своєчасне висунення версій про вчинення економічного злочину організованою групою дає можливість цілеспрямовано вести розшук злочинців, визначити коло підозрюваних осіб, обрати правильний напрям у розкритті й розслідуванні злочину.

Список використаних джерел:

1. Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории – к практике. Москва : Юрид, лит., 1988. 304 с.
2. Робозеров В.Я. Раскрытие преступлений, совершенных в условиях неочевидности. Ленинград, 1990. 436 с.
3. Криминалистика. Москва : Академия МВД РФ, 1995. Т. 1. 657 с.
4. Иванов С.Н. Вымогательство: оперативно-розыскное и криминалистическое обеспечение процесса расследования : монография. Ижевск : Детектив-информ, 1998. 259 с.
5. Яблоков Н.П. Общетеоретические проблемы оперативно-розыскной деятельности в

борьбе с организованной преступностью. Серия «Право». Москва, 1996. № 2. С. 45–53.

6. Корнеева Л.М. Советский уголовный процесс. Москва, 1982. 547 с.

7. Теория доказательств в советском уголовном процессе / В.Я. Дорохов, Р.С. Белкин, А.И. Винберг, Л.М. Карнеева; редкол.: Н.В. Жогин (отв. ред.), Г.М. Миньковский, А.Р. Ратинов, В.Г. Танасевич, А.А. Эйман. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Юрид. лит., 1973. 736 с.

8. Овчинский С.С. Оперативно-розыскная информация. Проблемы теории и практики. Москва, 1989. С. 30–46.

9. Белкин Р.С. Курс советской криминалистики: Общая теория советской криминалистики: пособие для преподавателей, адъюнктов, соискателей и слушателей учебных заведений МВД СССР. Москва: Изд-во Акад. МВД СССР, 1977. Т. 1. 340 с.

10. Лузгин И.М. Расследование как процесс познания. Москва, 1969. 178 с.

Alina Yurchenko, Ihor Rachok. Problem issues of establishing the fact of committing economic crimes by organized groups

The article is devoted to the study of the problem of establishing the fact of committing economic crimes by organized groups.

The relevance of this article is due to the need for scientific study of issues of criminal procedural, forensic and operational-investigative support of the process of activity of the subjects of detection and investigation of crimes committed by organized groups and criminal organizations.

The activity of law enforcement agencies takes place against the background of complex economic and socio-political processes in Ukraine. Crime has become one of the main causes of social tension in society. Quantitative changes in crime are accompanied by an increase in the degree of criminalization of society, the consolidation of criminal communities, the integration of criminal and economic crime, increased criminal specialization and other negative circumstances.

In order to solve one of the highest priorities of the state – protection of human rights, freedoms and interests by curbing criminal violence and organized crime – there is a need to find new forms and methods of crime detection and investigation, creation of new theoretical developments in criminology, criminal procedure, operational and investigative activities that can positively influence the practice.

In Ukraine, organized crime is one of the main destabilizing factors in the social development of society. Its scale poses a real threat to the process of becoming a democratic state, the successful implementation of socio-economic and other reforms underway in the country.

The authors of the article investigated the dynamics of detection and registration of serious and especially serious crimes committed by organized groups and criminal organizations. The subjects of organized criminal activity disguise the consequences of criminal activity, carry out active counteraction to the activity of detection and investigation of crimes. Such opposition should be considered as a reaction of the criminal environment to the activities of the state to protect the life, health and freedoms of citizens, the interests of society and the state.

Given the peculiarities of group criminal activity, the social danger of organized groups and criminal organizations, the secretive nature of their activities, law enforcement agencies are forced to use in combating these phenomena, both public and covert means and methods. In this case, forensic and operative-search support of the activity of the subjects of detection and investigation of crimes of this category becomes of paramount importance. This problem, in our opinion, should be investigated from the standpoint of criminology, criminal procedure, and operational and investigative activities and criminal process.

Key words: crime, subject of the crime, operative, victim, operative information.